

HZ. ALİ'NİN ŞİİRLERİNDE İNSANİ DEĞERLER

Ahmet TEKİN*

Öz

Hicretten takriben yirmi iki yıl önce (m. 600) Mekke'de doğan Hz. Ali'nin (ö. 40/661), gerek nazım gerekse de nesir tarzındaki sözleri şifahi rivayet yöntemiyle aktarılmış ve vefatından çok sonra derlenerek yazıya geçirilmiştir. Şerîf el-Murtazâ (ö. 436/1044), Hz. Ali'nin hayatının farklı merhalelerinde ortaya koyduğu manzum söz ve şiirleri, münacat ve nasihatleri ihtiva eden düşüncelerini düzenleyip bir divanda toplanmış ve bu esere "Dîvânu 'Alî b. Ebî Tâlib" adını vermiştir. Matbaanın olmadığı ilk zamanlarda istinsah edilmek suretiyle çoğaltılan bu eser, daha sonra İslâm âleminin çeşitli ülkelerinde elden ele dolaştırılarak okunmuştur. Eserin ilk baskısı 19. yüzyılda (Mısır: Bulak matbaası, 1839) yapılmıştır. Bu şiirlerin Hz. Ali'ye aidiyeti hususu günümüze kadar tartışılacak bir konu olmuştur. Ancak bazı şiirlerin Hz. Ali'ye nisbet edilmesi hususunda ihtilafın bulunması Hz. Ali'nin dilciliğine, şairliğine ve edebiyatçı kimliğine zarar vermemektedir. Nitekim günümüzde bile edebî tenkitte ölçü kabul edilen "şiir, sözün tartısıdır" şeklindeki ifadesi, Hz. Ali'nin edebî kişiliğini ve tenkitçi kimliğini ortaya koymaktadır. Çalışmamız Hz. Ali'nin şiirlerinde yer alan "maddi ve manevi ilişkilerinde insana rehberlik eden bir dizi amaç ve idealler" şeklinde tanımlanan insani değerlerle ilgilidir. Dolayısıyla bu çalışmada insani değerler üzerinde durulmuş, Hz. Ali'nin hayatı ve şiirleri hakkında kısa bir bilgi verilmiş ve daha sonra şiirlerindeki insani değerler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Hz. Ali, Dîvânu 'Alî b. Ebî Tâlib, Edebiyat, Şiir, Şair.

Human Values in Hz. Ali's Poems

Abstract

Ali (d. 40/661), who was born in Mecca at about 20 years before the Hijrah, both in verse and in prose, were conveyed by the method of oral narration and were compiled and written down long after his death. The poetic words and poems said by Hz. Ali from his childhood to the last years of his maturity and old age, thoughts including arguments and advice were organized by Şerîf el-Murtazâ (d. 436/1044) and collected in a divan and this work was given the name "Dîvânu 'Alî b. Ebî Tâlib". This work, which was reproduced by copying in the early days when there was no printing press, was later circulated and read in various countries

* Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Arap Dili ve Belâgatı, e-mail: ahmettekin@artuklu.edu.tr; ORCID ID: 0000-0002-3402-2895

of the Islamic world. The first edition of the work was made in the 19th century (Egypt: Bulak printing house, 1839). The issue of whether these poems are belonging to Ali or not has been a controversial issue until today. However, the fact that there is a disagreement about some poems belonging to Ali does not harm Ali's linguistic, poetic and literary identity. As a matter of fact, his expression "poetry is the scale of the word", which is accepted as a criterion in literary criticism even today, is the expression that reveals Ali's literary personality and critical identity. Our work is about human values, which are defined as "a set of goals and ideals that guide people in their material and spiritual relationships" in Ali's poems. Therefore, in this study, human values were emphasized, a brief information was given about Hz. Ali's life and poems, and then the human values in his poems were tried to be determined.

Keywords: Hz. Ali, Dîvânu 'Alî b. Ebî Tâlib, Literature, Poetry, Poet.

Makalenin Dergiye Ulaştığı Tarih: 25.06.2022; Hakem ve Yayın Kurulu Değerlendirmesinden Geçen Makalenin Yayına Kabul Edildiği Tarih: 29.08.2022

Giriş

Değer sözcüğü için Arapçada fiyat, sebat ve devamlılık anlamlarına gelen *قِيمَة* kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelimenin çoğulu olan *قِيَمَات* sözcüğü değerler anlamındadır.¹ Değer kavramının terim anlamı hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bu da kelimenin ıstılahî anlamını veren bilginlerin felsefe, sosyoloji, psikoloji ve eğitim bilimleri gibi farklı alanlardan olmasından kaynaklanmaktadır.² Örneğin Muhammed Abdulhâdî 'Afifî, değer kavramının terim anlamını "maddi ve manevi ilişkilerinde insana rehberlik eden bir dizi amaç ve idealler" şeklinde verirken³ Abdurrahman Sa'd, değer kavramını "günlük yaşamında bireyin davranışlarını yönlendiren bir dizi dinamik olup birey, maddi veya manevi tercih durumlarında olayları yargılamak için bu dinamikleri kullanır." şeklinde vermektedir. 'Atîf Ğays ise bu kavramı "belirli bir kültürdeki insanların tercih ettiği veya arzuladığı kişisel nitelikler" şeklinde tanımlamaktadır.⁴ Buna binaen değerlerin, insanın yaşam dengelerini korumasına yardımcı olduğu söylenebilir. Zira ister bu değerler insanın zihninin-

1 İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-'Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), 12, 500-501; el-Fîyrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kub, *el-Kâmûsu'l-muhît*, thk. Komisyon, (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2005), s. 344.

2 Bu'utayyit, Sufyan, el-Kiyemu's-Şahsiyye fi Zilli't-Teğeyyuri'l-İctimâ'î ve 'alakatuhâ bi't-Tevâfuki'l-Mihenî, (Konstantiniyye: Câmi'atu Mentûrî, Yayınlanmamış Doktora tezi, 2012), s 64.

3 Afifî Muhammed 'Abdulhâdî, fi Usuli't-Terbiye, (Kahire: el-Mektebetu'l-Misriyye, 1970), s 397.

4 Bu'utayyit, el-Kiyemu's-Şahsiyye, s 67.

den kaynaklansın, ister dini öğretilerin bir sonucu olsun, onun yaşamı için belirli yasalar altında gerçekleştirmeye çalıştığı yüce bir amaç haline dönüşmüştür.⁵

Değerler, farklı açılardan insani, dini, toplumsal, kişisel, ekonomik ve diğer birçok kısma ayrılmaktadır. Çalışmamız Hz. Ali'nin (ö. 40/661) şiirlerinde yer alan insani değerlerle ilgili olduğu için burada insani değerler üzerinde durulacak, Hz. Ali'nin hayatı ve şiirleri hakkında kısa bir bilgi verilecek ve daha sonra şiirlerindeki insani değerler tespit edilmeye çalışılacaktır.

İnsani değerler, insanların hayatına yön veren, hayatın gayesini ve ilkelelerini belirleyen en temel unsurlardır. Değerler, insanoğlu için bu denli önemli bir yere sahip olduğu için eğitim-öğretim sürecinin en önemli boyutlarından birisini oluşturmuştur. Bu bakımdan değerlerin genç kuşaklara aktarılması, birçok ülkede eğitim sisteminin öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır.⁶ Buna binaen Türkiye milli eğitim sisteminin genel amaçlarına bakıldığında en öncelikli hedefin, milli, manevi, ahlaki, insani ve kültürel değerlerin öğrencilere kazandırılması olduğu görülecektir. Bu kapsamda ülkemizde değerler eğitime verilen önem son yıllarda daha çok önem kazanmış ve güncellenen öğretim programlarında değerler eğitime özel yer verilmiş ve değerler eğitimi, eğitim müfredatının ana odağını oluşturmuştur. Güncellenen öğretim programlarında adalet, dürüstlük, dostluk, saygı, sevgi, öz denetim, sorumluluk, sabır, yardımseverlik, vatanseverlik gibi temel değerler belirlenerek bu değerlerin bütün derslerde işlenmesi, sınıf ortamında uygulamalarla hayata geçirilmesi ve öğrenciler tarafından içselleştirilerek davranışa dönüştürülmesi hedeflenmektedir.⁷

I. Hz. Ali

Hz. Ali, hicretten takriben yirmi iki yıl önce (m. 600) Mekke'de doğmuştur.⁸ Babası Ebû Tâlib künyesi ile bilinen Abdülmenâf'dır.⁹ Ebû Tâlib, Hz. Pey-

5 Fecir Begdeş, Hâtim et-Tâî ve Hassân B. Sâbit'in şiirlerinde İnsani Değerler, (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2021), s. 9.

6 İsmail Acun, Cemil Yücel, Ahmet Önder, Bülent Tarman, "Değerler: Kim ne kadar değer veriyor?", Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 6/1, (Haziran 2013), 204.

7 MEB. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı (4-8 Sınıflar) (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2018), s. 2-8; Rıdvan Demir, "Yunus Emre divanında değerler eğitime dair motifler", III. uluslararası değerler eğitimi kongresi toplumsal bütünleşmede değerler ve eğitimi, Eylül 2018 (Bildiriler kitabı) Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, s. 181.

8 el-Kurtubî, İbn Abdilberr Cemâluddîn Yûsuf bin Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr, el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-eshâb, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992), 3/1089; Ethem Ruhi Fırlalı, "Ali" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/243.

9 İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer, el-Bidâye ve'n-Nihâye, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1986), 7/332-333.

gamber'in babası Abdullah ile amcası Zübeyr'in öz kardeşidir.¹⁰ Annesi ise Fâtıma bint Esed b. Hâşim'dir.¹¹ Ebû Tâlib'in en küçük oğlu olan Hz. Ali, doğduğunda annesi ona babası Esed b. Hâşim'in adını vermiştir.¹² Doğumu esnasında evde olmayan Ebû Tâlib, eve dönünce ismini Ali olarak değiştirmiştir.¹³ Hz. Ali için Ebü'l-Hasan ve Ebû Türâb "toprağın babası, toprağa bulanmış kimse" şeklinde iki künye kullanılmıştır.¹⁴ Birinci künyesi büyük oğlu Hz. Hasan'a nisbeten verilmişken diğer künyesi ise Hz. Peygamber tarafından bir gün latife yollu verilmiştir. "Ebû Türâb" künyesi Hz. Ali'nin hoşuna gitmiş ve o günden sonra "Ebû Türâb" diye de çağrılan Hz. Ali kendisine böyle hitap edilmesine çok sevinmiştir.¹⁵ Hz. Ali için el-Kureşî ve el-Hâşimî nisbeleri kullanılmıştır.¹⁶ Hz. Ali'nin lakabı ise, Emîru'l-Mü'minîn ve Râbi'u Hulefâi'r-Râşidîn şeklindedir.¹⁷

Hz. Ali'nin Tâlib, 'Akil ve Cafer isminde üç erkek kardeşi, Ummu Hânî ve Cumâne adında da iki kız kardeşi vardır.¹⁸ Hz. Ali'nin on dört erkek çocuğu ve on dokuz da kız çocuğu bulunmaktadır. Bunlardan Hasan, Hüseyin, Zeyneb el-Kübrâ ve Ummu Gülsüm el-Kübrâ Hz. Fatıma'dan kalanları ise onun diğer eşlerindedir.¹⁹ Hz. Ali, beş yaşında iken Mekke'de büyük bir kıtlık baş göstermiş ve maddi durumu iyi olmayan Ebû Tâlib, kalabalık nüfusuna bakmakta zorlanmıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber, amcası Ebû Tâlib'in yükünü hafifletmek için Hz. Ali'yi himayesine almıştır.²⁰ Hz. Muhammed'in peygamberliğine ilk iman edenlerden biri olan Hz. Ali, hicrete kadar yaklaşık on yedi sene onun yanında kalmıştır.²¹

Hz. Ali hemen hemen bütün gazve ve seriyyelere katılmış, bu savaşlarda İslam ordusunun sancaktarlığını yapmış ve büyük kahramanlıklar göster-

10 el-'Askalânî, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415), 7/196.

11 İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî', et-Tabakâtu'l-kubrâ, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 3/14.

12 İbn Ebî'l-Hadîd, Şerhu Nehci'l-belâğ, nşr. M. Ebû'l-Fadl İbrâhim, (Beyrut: 1965), 1/7,

13 et-Taberî, Ebü'l-Abbâs Muhibbuddîn Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed, er-Riyâdu'n-nadere fî menâkıbi'l-'aşere, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 3/107; Sallâbî, Ali Muhammed, Ali b. Ebî Tâlib, (İstanbul: Ravza Yayınları, 2017), s. 23

14 İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, Sifatü's-safve, thk. Ahmed b. Ali, (Kahire: Dâru'l-Hedîs, 2000), 1/115.

15 ez-Zehabî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân el-Fârikî ed-Dımaşkî, Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm, thk. 'Umer Abdusselam et-Tedmurî, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993), 3/623; M. Yaşar Kandemir, "Ebû Türâb" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/375-378.

16 İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, 7/332.

17 Sallâbî, Ali b. Ebî Tâlib, s. 23.

18 Sallâbî, Ali b. Ebî Tâlib, s. 31.

19 İbn Sa'd, et-Tabakâtu'l-kubrâ, 3/14-15.

20 İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, 7/334; Zehabî, Târîhu'l-İslâm, 1/136.

21 İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdülmelik b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî, es-Sîretü'n-nebeviyye, thk. Taha 'Abdurraûf Sa'd, (ys: ts.), 1/228-229.

miştir.²² Hz. Ali, 40/661 senesinin Ramazan ayında Abdurrahman b. Mulcem tarafından zehirli bir hançerle sabah namazında yaralanmış, aldığı yaranın tesiriyle iki gün sonra vefat etmiş ve Kûfe'de (bugünkü Necef) defnedilmiştir.²³

II. Şiirleri

Hz. Ali'nin gerek nazım gerekse de nesir tarzındaki sözleri şifahi rivayet yöntemiyle aktarılmış ve vefatından çok sonra derlenerek yazıya geçirilmiştir. Hz. Ali'ye nisbet edilen hutbe, şiir ve hikmetli sözler şeklindeki ifadeleri, farklı isimler altında bir araya getirilmiştir. Bunların en meşhurları *Nehcu'l-belâğ*e, *Dîvânu 'Alî b. Ebî Tâlib* ve *Ğureru'l-hikem* adlı eserlerdir.²⁴ *Nehcu'l-belâğ*e, çeşitli metinlerden oluşan antoloji tarzı bir çalışma olup Şerîf er-Radî (ö. 406/1015) tarafından derlenmiştir. Eser, hutbeler, hitabeler ve emirnâmeler, resmî ve özel mektuplar, vecizeler ve öğütler olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır.²⁵ *Ğureru'l-hikem*, Kadı Nâsihuddin Ebu'l-Feth Abdolvâhid b. Muhammed Temîmî el-Amedî (ö. 510/1116?) tarafından itikat, ibadet, ahlak, siyaset, iktisat ve ictimâî hayatla ilgili Hz. Ali'den rivayet edilen veciz sözlerden derlenmiştir.²⁶ Şerîf el-Murtazâ (ö. 436/1044) ise Hz. Ali'nin hayatının farklı merhalelerinde ortaya koyduğu manzum söz ve şiirleri, münacat ve nasihatleri ihtiva eden düşüncelerini düzenleyip bir divanda toplanmış ve bu esere "Dîvânu 'Alî b. Ebî Tâlib" adını vermiştir. O dönemde matbaa olmadığı için bu eser, istinsah edilmek suretiyle çoğaltılıp İslâm âleminin çeşitli ülkelerinde elden ele dolaştırılarak okunmuştur. Eserin ilk baskısı 19. yüzyılda (Mısır: Bulak matbaası, 1839) yapılmıştır.²⁷ Şerîf el-Murtazâ tarafından derlenen bu eser Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin tarafından Türkçe'ye çevrilerek şerh edilmiştir. Süleyman Sâdeddin'in bu şerhi, Şakir Diclehan tarafından sadeleştirip 1981 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır.²⁸

Ancak bu eserlerin hepsi özellikle de şiirlerin Hz. Ali'ye aitliği hususu günümüze kadar tartışılmalı bir konu olmuştur. Nitekim ilk dönem tarih ve taba-

22 es-Safedî, Ebû's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, el-Vâfi bi'l-vefeyât, thk. Ahmed el-Arnâvût-Türkî Mustafa, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2000), 21/177-178.

23 İbn Sa'd, et-Tabakâtu'l-kubrâ, 3/26-28.

24 el-Amedî, Kadı Nâsihuddin Ebu'l-Feth Abdolvâhid b. Muhammed Temîmî, Ğureru'l-hikem ve dureru'l-kilem, thk. Mustafa Dirâyetî, (Kum: Mektebu'l-İ'lâmî'l-İslâmî, ts.), neşredeninin girişi, s. 22-23.

25 Ali b. Ebî Tâlib, Dîvânu'l-İmâm 'Alî, thk. Muhammed b. Abdilmün'im b. Hafâcî, (Beyrut: Dâru İbn Zeydûn, ts.), neşredeninin girişi, s. 8; İsmail Durmuş, "Nehcü'l-Belâğa" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/538-540.

26 el-Amedî, Ğureru'l-hikem ve dureru'l-kelim, neşredeninin girişi, s. 38.

27 Ali b. Ebî Tâlib, Hazreti Ali Divanı, Hazırlayan İhramcızâde Hacı İsmail Hakkı Altuntaş, (İstanbul: 2012) s. 8.

28 Mustafa Öz, "eş-Şerîf el-Murtazâ" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/586-588.

kat yazarlarından olan İbn Hişâm'dan (ö. 218/833) son dönem tarih ve tabakat yazarlarından olan Ziriklî'ye (ö. 1976) kadar çoğu tarih ve tabakat yazarı Hz. Ali'ye nisbet edilen bu divanın ona ait olmadığını söylemektedirler.²⁹ Hz. Ali'ye nisbet edilen şiirlerle ilgili kuşkusunu ilk dile getiren kişi *es-Sîretü'n-nebeviyye* adlı eseriyle tanınan tarihçi, dil ve ensâb âlimi İbn Hişâm'dır.³⁰

Bazı şiirlerin Hz. Ali'ye aitliği hususunda ihtilafın bulunması Hz. Ali'nin dilciliğine, şairliğine ve edebiyatçı kimliğine zarar vermemektedir. Nitekim günümüzde bile edebî tenkitte ölçü kabul edilen "şiir, sözün tartısıdır" şeklindeki ifadesi Hz. Ali'nin edebî kişiliğini ve tenkitçi kimliğini ortaya koymaktadır.³¹ Buna ilaveten dillerinin fesahati ve şiire kabiliyetleri ile bilinen Abdulmutallib oğullarından olması Hz. Ali'nin şiirsel yeteneğini inkâr edilemez bir boyuta taşımaktadır. Zira bazı edebiyat tenkitçileri, Hz. Peygamber hariç kadın erkek ayırımı yapılmaksızın Abdulmutallib ailesinin bütün fertlerinin şiir söylediğini ifade etmektedirler.³² Ayrıca Hz. Ali'ye nisbet edilen şiirlerin çoğunda ihtilafın var olması şiirlerinin az olduğunu da göstermez. Şiir söylemenin onun yegâne gayesi olmadığı gibi şiirden uzak durduğu veya şiir okumayı tenkit ettiği de duyulmamıştır.³³ Aksine o, şiiri övmüş ve huzurunda yüksek manalar içeren şiirler okunduğunda şairlere ihsanda bulunmuştur.³⁴ Yapılan araştırma neticesinde şimdiye kadar Hz. Ali'nin şiirleriyle ilgili insani değerler açısından bir çalışmanın olduğu tespit edilemedi. Ancak Endonezya'da sadece kafiye lîm harfiyle biten şiirlerin lisans bitirme tezi düzeyinde ahlaki değerler ismi altında çalışıldığı tespit edilmiştir.³⁵ Bu çalışmada, Hz. Ali'nin hayatı ve şiirleri üzerine bir incelemeyi de ihtiva eden Muhammed b. Abdilmün'im b. Hafâcî'nin neşri esas alınarak incelemeler yapılmıştır.

III. Şiirlerinde Yer alan İnsani Değerler

Hz. Ali, şiirlerinde İslam dininin de tavsiye ettiği cömertlik, cesaret, yumuşak huyluluk, vefakârlık, izzeti nefsin korunması, tevazu, komşuluk hakkı, sabır, kanaat, mürüvvet, sevgi, dostluk, dünyanın geçiciliği, öğrenmeye teşvik ve çocukların eğitimi gibi insani değerleri işlemiş ve bu değerlerin canlı tutulması çabasını ömrü boyunca sürdürmüştür. Hz. Ali, insani değerlerin bir kısmını şöyle açıklamaktadır:

29 ez-Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî, el-A'lâm, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn 2002), 4/295.

30 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/102.

31 İbn Reşîk, Ebû Alî el-Hasan el-Ezdî el-Mesîlî el-Kayrevânî, el-'Umde fî mehâsini's-şi'r ve âdâbih, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamid, (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1981), 1/28-29.

32 İbn Reşîk, el-'Umde fî mehâsini's-şi'r ve âdâbih, 1/28-29.

33 Sallâbî, Ali b. Ebî Tâlib, s. 269.

34 İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, 8/9.

35 Bkz. Fahr Rozi, el-Kiyemu'l-ahlâkiyye fî divâni'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib, (Câmi'atu Rnere el-İslâmî el-Hukûmî, Kulliyetu'l-Adâb ve'l-Ulûmi'l-İnsânî, 2020), s.1-61.

إِنَّ الْمَكَارِمَ أَخْلَاقٌ مُّطَهَّرَةٌ ... فَالِدِّينُ أَوْلَاهَا وَالْعَقْلُ ثَانِيهَا
وَالْعِلْمُ ثَالِثُهَا وَالْحِلْمُ رَابِعُهَا... وَالْجُودُ خَامِسُهَا وَالْفَضْلُ سَادِسُهَا
وَالْبِرُّ سَابِعُهَا وَالصَّبْرُ ثَامِنُهَا ... وَالشُّكْرُ تَاسِعُهَا وَاللِّينُ بَاقِيهَا

“Değerler, temiz huylardır. Din bunların birincisi, ikincisi de akıldır. Üçüncüsü ilim, dördüncüsü halim olmaktır. Beşincisi cömertlik, altıncısı ise fazilettir. Yedincisi iyilik, sekizincisi ise sabırdır. Dokuzuncusu, şükür, onuncusu da yumuşak huylu olmaktır.”³⁶ Buna ilaveten Hz. Ali, insani değerlerle bezenmeyi mutluluğun anahtarı olarak görmektedir. Nitekim o,

إِذَا مَا شِئْتَ أَنْ تَحْيَا حَيَاةَ حُلُوةِ الْمَحْيَا ... فَلَا تَحْسُدْ وَلَا تَبْخُلْ وَلَا تَحْرِضْ عَلَى الدُّنْيَا

“Tatlı bir yaşam dilediğin vakit hasetçilik, cimrilik ve açgözlülük yapma!”³⁷ ifadesinde mutluluk dileyen kimsenin insani değerlerle bağdaşmayan cimrilik, hasetçilik ve aşırı hırstan sakınması gerektiğini söylemektedir.

1. Cömertlik

Cömertlik kelimesi, cevân-merd kelimelerinin birleşiminden oluşan bir sözcük olup Farsçadan Türkçeye geçmiştir.³⁸ Bu kelimenin Arapça karşılığı cûd sözcüğüdür. Bu kelime, “bir şeyin yeni, iyi ve sağlam olması şeklinde açıklanmış ve sahavet sözcüğü ile eş anlamlı olduğu görülmüştür. Nitekim Arapça sözlüklerde bu iki kelime birbirleriyle açıklanmıştır.³⁹ Cömertlik kelimesinin ıstılahî anlamı ”eldeki, imkânları meşru ölçüler içinde, hiçbir karşılık beklemeden gönüllü olarak başkalarının yararına sunma eğilimi demektir” şeklinde verilmiştir.⁴⁰ İslâm dini, Araplar arasında insani bir değer olarak kabul edilen cömertliği bir erdem olarak görmüş, onu bencil duyguların aracı olmaktan çıkararak Allah rızası ve insan sevgisinden oluşan bir muhtevaya kavuşturmuştur. Bu bakımdan hem ayetlerde hem de hadislerde bu değere çokça yer verilmiştir.⁴¹ Kur’ân ve hadiste yer edinen bu değere Hz. Ali'nin şiirlerinde de yer verilmiştir. Hz. Ali'nin şu beyitleri cömertlik için örnek olarak verilebilir:

إِذَا جَادَتِ الدُّنْيَا عَلَيْكَ فَجُدْ بِهَا ... عَلَى النَّاسِ طُرّاً إِنَّهَا تَتَقَلَّبُ
فَلَا الْجُودُ يُفْنِيهَا إِذَا هِيَ أَقْبَلَتْ ... وَلَا الْبُخْلُ يُبْقِيهَا إِذَا هِيَ تَذْهَبُ

36 Ali b. Ebî Tâlib, Divânu Ali b. Ebî Tâlib, s. 148.

37 Ali b. Ebî Tâlib, Divânu Ali b. Ebî Tâlib, s. 155.

38 T.D.K., Türkçe Sözlük, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1998), c.1, s. 413.

39 İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, 3/135-138; el-Fîyrûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-muhît, s. 275.

40 İsmail Karagöz, Dinî Kavramlar Sözlüğü, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), s. 105.

41 Cihan Özel, Kur'an-I Kerim'de cömertlik kavramı, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007), s. 6.

“Dünya sana karşı cömert davranınca sen de insanlara daha fazla cömert davran. Çünkü dünya durmadan değişmektedir. Ne cömertlik sana yönelmiş dünyayı bitirir. Ne de cimrilik senden yüz çevirmiş dünyayı baki kılar.”⁴² Hz. Ali, bu beyitte insani değerlerden biri olan ve Arapların en büyük ve en soylu özelliklerinden olan cömertlik değerini işlemektedir. Hz. Ali, dünyanın değişken olduğunu zenginin her an fakir, fakirin de zengin olmasının ihtimal dairesinde olduğunu dolayısıyla dünyanın cömertlik gösterip kişiye mal ve mülk vermesi durumunda zenginleşen kişinin bu fırsatı ganimet bilerek diğer insanlara karşı cömert davranmasının gerekli olduğunu bildirmektedir. Hz. Ali, dünyanın birine yönelmesi halinde, cömertlikle o mal ve mülkün tüketilemeyeceğini ve dünyanın birinden yüz çevirmesi durumunda da cimrilik ve hasisliğin o malı durduramayacağını ifade etmektedir. Buna binaen o, cömertliği övmekte ve onun zıddı olan cimriliği ise yermektedir.

2. Dostluk

Dostluk, İslam dininde önemsenmiş insanlarla dostluk kurmak, güzel huylu olmanın gereklerinden sayılmıştır. Güzel bir dostluk kuramamak ise sıkıntılı bir halin habercisi olarak kabul edilmiştir. Kur’ân’da dostluk ve dostlarla iyi ilişkiler kurmak ve onların sıkıntılarına katlanmakla ilgili olarak Hz. Peygamber’e hitaben şöyle denilmektedir: “Sen onlara sırf Allah’ın lütfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah’a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever.”⁴³

Hz. Peygamber, insanlarla hoş geçinmeyi ve kişinin de kendisiyle hoş geçinilen bir şahsiyet olmasını hayırlı bir mümin olmanın şartları arasında zikretmiş ve insanlarla güzel geçinmeyen ve kendisiyle güzel geçinilmeyen kimsede hayır yoktur demiştir.⁴⁴ İslam dininde bu derece önemsenen dostluk değeri Hz. Ali’nin şiirlerinde de yer almıştır. Onun şu beyitleri bu değer için örnek olarak verilebilir:

هُمُومٌ رِجَالٍ فِي أُمُورٍ كَثِيرَةٍ ... وَهَمِّي مِنَ الدُّنْيَا صَدِيقٌ مُسَاعِدٌ
يَكُونُ كَرُوحٍ بَيْنَ جَسْمَيْنِ قُسِمَتْ ... فَجِسْمُهُمَا جِسْمَانِ وَالرُّوحُ وَاحِدٌ

“İnsanların çeşitli işlerle alâkaları vardır. Benim bütün yaşayışım boyunca arzu ettiğim şey, gerçek bir dost bulmak olmuştur. O dost ki iki beden arasında

42 Ali b. Ebî Tâlib, Divânu Ali b. Ebî Tâlib, thk. Muhammed b. Abdilmün’im b. Hafâcî, (Beirut: Dâru İbn Zeydûn, ts.), s.46.

43 Kur’ân-ı Kerîm Meali, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), Al-i İmran, 3/159.

44 Ebû Abdillâh, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, el-Müsned, thk. Şu’ayb el-Arnâvut vd., (Beirut: Muessesetu’r-Risale, 2001), 15/106 (No. 9198).

taksim edilmiş bir ruh gibidir. Bedenleri iki ruhları ise birdir."⁴⁵ Hz. Ali, bu beyitlerle insanların içerisinde bulunması gereken en önemli arayışın gerçek bir dost arayışı olduğunu söylemekte ve dostluğu "aynı ruha sahip iki farklı beden" şeklinde açıklamaktadır. Hz. Ali, dostluğun önemiyle ilgili diğer bir şiirinde de şöyle demektedir:

وَكُنْ حَافِظًا عَهْدَ الصَّدِيقِ وَرَاعِيًا ... تَذُقْ مِنْ كَمَالِ الْحِفْظِ صَفْوَ الْمَشَارِبِ
وَكُنْ مُوجِبًا حَقَّ الصَّدِيقِ إِذَا أَتَى ... إِلَيْكَ بِبِرِّ صَادِقٍ مِنْكَ وَاجِبِ

*"Arkadaşına verdiğin sözü koru ve ona riayet et! Sözünü korumakla berrak ve arı sudan tadarsın. Arkadaşın gerçek bir iyilikle sana geldiğinde hakkına riayet etmeyi görev bil!"*⁴⁶ Hz. Ali, bu beyitlerde ise dostluğun adabına değinmektedir. O, dostluk adabının muhafazası hususunda uyarılarda bulunmakta ve kişinin dostuna verdiği sözü korumasını ve ona riayet etmesini istemekte bunun neticesinde ise gönlünü ferahlatacağını bildirmektedir.

3. Cesaret

Cesaret kelimesi, sözlükte "şecâ'at, yiğitlik ve kahramanlık" gibi anlamlara gelmektedir. Bu erdeme sahip olan kimseye cesur denir.⁴⁷ Bu kelime ahlak ıstılahında öfke duygusunun akla itaat etmek suretiyle kazandığı itidalli hali için kullanılır ve bazen saldırganlıkla korkaklığın orta noktası, bazen da korkaklığın karşıtı olarak gösterilir. İslâm öncesi Arap edebiyatında daha çok gözü kara bir atılganlığı ve saldırganlığı ifade eden bu kavram İslam'la birlikte bir erdem olarak kabul edilmiş ve zıddı olan korkaklık yerilmiştir. Bununla birlikte ağır çöl şartlarına, kabilecilik (asabiyet) ve intikam duygularına bağlanan Câhiliye döneminin yiğitlik anlayışı İslâm kaynaklarında da görüldüğü gibi reddedilmiştir.⁴⁸ Bu değer, İslam tarihinde cesaretiyle bilinen Hz. Ali'nin şiirlerinde de yer almıştır. Onun şu beyitleri cesaret değeri için örnek olarak verilebilir:

يَا عَمْرُو وَيْحَكَ قَدْ أَتَاكَ ... مُجِيبُ صَوْتِكَ غَيْرَ عَاجِزٍ
دُو نِيَّةٍ وَبَصِيرَةٍ وَالْحَقُّ ... مُنْجِي كُلِّ فَائِزٍ
وَلَقَدْ دَعَوْتَ إِلَى الْبِرَازِ ... فَتَى يُجِيبُ إِلَى الْمُبَارِزِ
يُغْلِيكَ أَبْيَضُ صَارِمًا ... كَالْمِلْحِ حَتْفًا لِلْمُنَاجِزِ
إِنِّي أُوْمَلُّ أَنْ تَقُومَ ... عَلَيْنِكَ نَائِحَةُ الْجَنَائِزِ
مِنْ ضَرْبَةِ نَجْلَاءٍ يَبْقَى ... ذِكْرُهَا عِنْدَ الْهَزَاهِزِ

45 Ali b. Ebî Tâlib, Divânu Ali b. Ebî Tâlib, s. 35.

46 Ali b. Ebî Tâlib, Divânu Ali b. Ebî Tâlib, s. 61.

47 İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, 4/136; el-Fîyrûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-muhîr, s. 365.

48 Mustafa Çağrı, "Şecaat", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/402-403.

“Ey Amr! Sana yazık oldu, düşmandan aciz kalıp geri çekilmeyen, savaş etmeye niyetli ve basiretli bir kişi çağrına icabet edip sana geldi. Nitekim Hakk Te’âlâ, galip gelecek kişiyi ölmekten kurtaracaktır. Meydan okuyanına icabet eden bir genci teke tek savaşa davet ettin. Cengâveri yok eden tuz gibi parlak bir kılıç başının üstüne konuyor. Ümit ederim ki hezimetlerin anılmasında bahsi baki olacak geniş bir kılıç darbesinden dolayı senin için cenaze ağıtları yakılır.”⁴⁹ Hz. Ali, bu beyitleri Hendek Gazvesinde Amr b. Abduved’e hitaben söylemiştir. Nitekim Hendek Gazvesinde Araplar arasında cesaretiyle nam salmış Amr b. Abduved, mübâreze için bir savaşçı isteyince Hz. Ali, onun karşısına çıkmaya karar verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Hz. Ali’ye kılıcını verip sarığını sardı. Amr, başlangıçta küçümsediği Hz. Ali tarafından bir kılıç darbesiyle yere serildi. Onunla birlikte hendeği geçenler de geri çekilmek zorunda kaldılar.⁵⁰

4. Yumuşak Huyluluk

Yumuşak huylu olmanın Arapça karşılığı olan حَمِيمٌ kelimesi sözlükte “sabırlı ve temkinli, akıllı ve ağır başlı olmak” anlamlarında da kullanılmıştır.⁵¹ Yumuşak huylu olmak İslam’ın karakteristik özelliklerindedir. Bu bakımdan hem ayetlerde hem de hadislerde bu erdeme çokça vurgu yapılmıştır. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de, müminlerin sıfatları anlatılırken söz konusu sıfatlar arasında “öfkelerini yutmak” ve “insanları affetmek” gibi yumuşak huylu olmanın gerektirdiği sıfatlar da zikredilmekte ve Allah’ın bu gibi güzel davranışlarda bulunanları sevdiği ifade edilmektedir.⁵² Buna ilaveten hadislerde de yumuşak huyluluk Allah’ın hoşnut olduğu hasletler arasında zikredilmiştir.⁵³ İnsani ilişkilerimizde önemli bir yeri olan ve ayet ve hadislerde önemli bir yer tutan yumuşak huylu olmak hususu Hz. Ali’nin şiirlerinde yer almıştır. Onun şu beyiti yumuşak huyluluk değeri için örnek olarak verilebilir:

وَكُنْ صَاحِبًا لِلْحِلْمِ فِي كُلِّ مَشْهَدٍ ... فَمَا الْحِلْمُ إِلَّا خَيْرٌ خِذْنِ وَصَاحِبِ

“Her toplulukta yumuşak huylu ol! Yumuşak huyluluk, en iyi dost ve arkadaşdır.”⁵⁴ Hz. Ali, bu beyitte insani değerlerden biri olan yumuşak huylu olma değeri hususunda oğlu Hz. Hasan’a hitap etmekte ve bu değerın muhafazası hakkında uyarılarda bulunmaktadır.

49 Ali b. Ebî Tâlib, Divânu Ali b. Ebî Tâlib, s. 86.

50 el-Vâkidî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkid, Kitâbu’l-Meğâzî, thk. Marsden Cons, (Beyrût: Dâru’l-A’lemî, 1989) 2/470-471; İbn Sa’d, et-Tabakâtu’l-kubrâ, 2/52.

51 İbn Manzûr, Lisânu’l-‘Arab, 12/146; el-Fîyrûzâbâdî, el-Kâmûsu’l-muhît, s. 1096.

52 Al-i İmran, 3/134.

53 Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 29/361 (No. 17828).

54 Ali b. Ebî Tâlib, Divânu Ali b. Ebî Tâlib, s. 35.

5. Vefâ

Vefâ kelimesi, “sözünde durmak, verdiği sözlere bağlı kalmak, özü ve sözü doğru olmak” gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁵ Böyle bir değere sahip olan kişi, taahhüdünün aksini her an yapma imkânına sahip olduğunu bilmesine rağmen, kendisini verdiği söze bağlı hareket etmek zorunda hissetmektedir. Dolayısıyla vefâ değeri, İslam dininde yüksek bir fazilet olarak kabul edilmektedir. Bu bakımdan ayet ve hadislerde bu değere sahip olmak önemli bir erdem olarak kabul edilmiş ve olgun müminlerin nitelikleri anlatılırken vefâ değeri de onlar arasında yer edinmiştir.⁵⁶ Bazı İslam âlimleri de önemine binaen eserlerinde bu değer için “bâbu ‘ahdi’l-vefâ” şeklinde müstakil bir başlık açmışlardır.⁵⁷ İnsanı insan yapan en önemli değerlerden biri olan vefâ, Hz. Ali'nin şiirlerinde de işlenmiştir. Onun şu beyitleri vefâ değeri için örnek olarak verilebilir:

مَاتَ الْوَفَاءُ فَلَا رِفْدٌ وَلَا طَمَعٌ ... فِي النَّاسِ لَمْ يَبْقَ إِلَّا الْيَأْسُ وَالْجَزَعُ
فَاصْبِرْ عَلَى ثِقَةٍ بِاللَّهِ وَارْضَ بِهِ ... فَاللَّهُ أَكْرَمُ مَنْ يُرْجَى وَيُتَّبَعُ

“Vefâ duygusu tükendi, yardım ve ümit kalmadı. İnsanlarda sabırsızlık ve isteksizlikten başka bir şey kalmadı. Allah’tan razı olarak ve Ona güvenerek sabret! Zira Allah, tabi olunup ümit edilenlerin en cömerdidir.”⁵⁸ Hz. Ali, bu beyitlerde insani değerlerden biri olan vefa değerinin yok olmasından yakınmakta ve insanlarda sabırsızlık ve isteksizlikten başka şeyin kalmadığını söylemektedir. Hz. Ali, Allah’ın tabi olunanların ve ümit edilenlerin en cömerdi olduğunu dolayısıyla böyle bir zamanda Allah’a güvenerek sabredilmesinin gerekli olduğunu bildirmektedir. Hz. Ali, şiirlerinin çoğunda bu değer öneme işaret etmiş ve insanlara, vefasızlığın kötü bir davranış biçimi olduğunu söylemeye gayret etmiştir. Örneğin o, diğer bir şiirinde bu hususta şöyle demektedir:

ذَهَبَ الْوَفَاءُ ذَهَابَ أَمْسِ الذَّاهِبِ ... وَالنَّاسُ ابْنُ مُحَاتِلٍ وَمُؤَارِبٍ
يُفْشُونَ بَيْنَهُمُ الْمَوَدَّةَ وَالصَّفَا ... وَقُلُوبُهُمْ مَحْشُوءَةٌ بِعَقَارِبٍ

“Giden dünün gitmesi gibi vefa da gitti. Düzenbaz ve çıkarıcı insanlar, kalpleri akreplerle dolu olduğu halde birbirlerine karşı sevgi ve vefa duygularını izhar ederler.”⁵⁹

55 İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, 15/398-399; el-Fîyrûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-muhît, s. 1343.

56 Bakara, 2/177; Mü'minûn, 23/8; el-Meâric 70/32; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 19/375 (No. 12383).

57 Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, el-Câmi'u's-sahîh, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002), “el-cizye ve'l-muvâda'a”, s. 784(No. 3174).

58 Ali b. Ebî Tâlib, Divânu Ali b. Ebî Tâlib, s. 95.

59 Ali b. Ebî Tâlib, Divânu Ali b. Ebî Tâlib, s. 34.

6. İzzet-i Nefis

İzzet kelimesi, “güçlü ve üstün olmak, galip gelmek, saygın olmak” gibi anlamlara gelip “acizlik ve alçaklık” manasındaki zilletin karşıtı olarak kullanılır.⁶⁰ Nefis sözcüğü ise sözlükte “ruh, can, hayat, hayatın ilkesi, nefes, öz varlık, zat, insan, kişi, hevâ ve heves, kan, beden, bedenden kaynaklanan süflî arzular” gibi manalarda kullanılmaktadır.⁶¹ Bu iki kelimenin birleşmesinden oluşan izzeti nefis ifadesi, özsaygı ve kişinin kendine verdiği değer anlamına gelmektedir. İslam dini, insani bir değer olan izzet-i nefsin korunmasına ve ona leke sürülmemesine büyük bir önem vermiştir. Bu bakımdan Kur’an’da insanlara şan, şeref ve nimetlerin verildiği ve onların yaratılmışların çoğundan üstün tutulduğu ifade edilmekte⁶² ve izzet, Allah’a, resulüne ve müminlerine özgü bir sıfat olarak kullanılmaktadır.⁶³ Bununla birlikte hadiste de Müslüman şahsa zillet yakıştırılmamıştır.⁶⁴ İnsanların karakteristik davranışlarının başında bulunması gereken bu değer Hz. Ali’nin şiirlerinde de yer almıştır. Onun şu beyitleri izzet-i nefsin korunması için örnek olarak verilebilir:

وَمَا الْمَرْءُ إِلَّا حَيْثُ يَجْعَلُ نَفْسَهُ ... فَكُنْ طَالِبًا فِي النَّاسِ أَعْلَى الْمَرَاتِبِ
وَكُنْ طَالِبًا لِلرِّزْقِ مِنْ بَابِ حِلِّهِ ... يُضَاعَفُ عَلَيْكَ الرِّزْقُ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ
وَصُنْ مِنْكَ مَاءَ الْوَجْهِ لَا تَبَدَّلْتَهُ ... وَلَا تَسْأَلِ الْأَرْضَ فَضْلَ الرَّغَائِبِ

“Kişi, ancak nefisini konumlandığı mertebededir. Sen insanlar içinde yüksek mertebelere talip ol! Rızkını helâl kapıdan iste ki rızkın her taraftan katlanarak gelsin. Rızık, elde etmek için sakın yüz suyuna dökme! Regaip gecesinin faziletlerini lâayık olmayan insanlardan bekleme!”⁶⁵ Hz. Ali, bu beyitlerle oğlu Hz. Hasan’a hitap etmekte ve bu değerın muhafazası hususunda uyarılarda bulunmaktadır. Hz. Ali, kişinin, kendine layık gördüğü ve kendini konumlandığı yerin Allah tarafından kendisine verileceğini ifade etmektedir. Buna ilaveten o, rızık konusunda endişe etmenin yersiz olduğunu, helal kapıdan istendiği vakit rızkın her taraftan katlanarak geleceğini bildirmektedir. Hz. Ali, rızık elde etmek için yüz suyunun dökülmesine ve izzet-i nefsin ayaklar altına alınıp ona leke düşürülmesine karşı çıkmış, hasis ve cimri olan bir kimseye ihtiyacını arz edip ondan bir şey istemeyi Regaip gecesinin faziletlerini, lâayık olmayan insanlardan beklemeye benzetmiştir. Hz. Ali’nin şu beyitleri de izzet-i nefsin korunması için örnek olarak verilebilir:

60 İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, 5/374-376; el-Fîyrûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-muhît, s. 517.

61 İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, 6/234-237; el-Fîyrûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-muhît, s. 577-578.

62 İsrâ, 17/70.

63 Münâfikûn, 63/8.

64 Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 38/435 (No. 23444).

65 Ali b. Ebî Tâlib, Divânu Ali b. Ebî Tâlib, s. 35.

لَا تَخْضَعَنَّ لِمَخْلُوقٍ عَلَى طَمَعٍ ... فَإِنَّ ذَلِكَ وَهْنٌ مِنْكَ فِي الدِّينِ
 وَاسْتَرْزِقِ اللَّهَ مِمَّا فِي خَزَائِنِهِ ... فَإِنَّمَا الْأَمْرُ بَيْنَ الْكَافِ وَالتُّونِ
 إِنَّ الَّذِي أَنْتَ تَرْجُوهُ وَتَأْمُلُهُ ... مِنَ الْبَرِيَّةِ مِسْكِينُ ابْنِ مِسْكِينِ
 مَا أَحْسَنَ الْجُودَ فِي الدُّنْيَا وَفِي الدِّينِ ... وَأَقْبَحَ الْبُخْلَ فِيمَنْ صَيَغَ مِنْ طِينِ
 مَا أَحْسَنَ الدِّينَ وَالدُّنْيَا إِذَا اجْتَمَعَا ... لَا بَارَكَ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا بِلَا دِينَ
 لَوْ كَانَ بِاللُّبِّ يَزْدَادُ اللَّيْبُ غِنَى ... لَكَانَ كُلُّ لَيْبٍ مِثْلَ قَارُونََ
 لَكِنَّمَا الرِّزْقُ بِالْمِيزَانِ مِنْ حَكْمٍ ... يُعْطِي اللَّيْبَ وَيُعْطِي كُلَّ مَأْفُونٍ

“Tamah edip insanlara boyun eğme! Zira bunu yapman dinde gevşekliktir. Allah’ın hazinesinde olan rızkını talep et! Çünkü bütün işler Allah’ın ol demesiyle meydana gelir. Kendisinden bir beklenti içinde olduğun kimse aslına bakılırsa miskin oğlu miskinidir. Din ve dünyada cömertlik ne kadar güzeldir. Topraktan yaratılmış insanda cimrilik ne kadar kötüdür. Din ve dünya, bir arada oldukları müddetçe güzeldirler. Allah, dinsiz olan bir dünyayı bereketsiz kılsın. Eğer akılla zenginlik elde edilmiş olsaydı her akıllı insanın Karun gibi olması gerekirdi. Rızık, ancak Allah tarafından belli bir ölçü ve mizan iledir. O, akıllının da ahmağın da rızkını vermektedir.”⁶⁶

7. Tevâzu

Tevâzu kelimesi, “alçalmak, düşürmek, bırakmak ve birine boyun eğmek” gibi anlamlara gelen vaz’ kökünden türemiştir.⁶⁷ Tevâzu, kibrin karşıtı olup kişinin başkalarını aşağılayıcı duygu ve davranışlardan kendini arındırmasını ve kendi itibar ve derecesini düşük görmesini ifade eder. Alçak gönüllülük insanın değerini yükseltir, şerefini arttırır, toplumda kin beslemeyi ve birbirinden uzaklaşmayı önler, huzur ve kaynaşmaya vesile olur, böylece bir sevgi ortamı oluşturur. Çünkü insanlar arasında kibir kadar kin doğuran, tevazu kadar sevgi üreten başka bir şey yoktur.⁶⁸ Bu gibi bireysel ve toplumsal faydalarına binaen tevâzu değeri, hem ayet hem de hadislerde yer edinmiştir. Ayette müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakar bir tutum sergilenmesi tavsiye edilerek kimlere karşı mütevazı olunması gerektiğine işaret edilmiştir.⁶⁹ Hadislerde de genellikle karşıtı olan kibirle ele alınmış ve bu değerın insanın yücelmesine vesile olduğuna vurgu yapılmıştır.⁷⁰ İslami kaynaklarda kazanılmasının tavsiye edildiği tevazu erdemi Hz. Ali'nin şiirlerinde yer almıştır. Onun şu beyiti tevazu değeri için örnek olarak verilebilir:

66 Ali b. Ebî Tâlib, Divânu Ali b. Ebî Tâlib, s. 139.

67 İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, 8/396-401; el-Fîyrûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-muhît, s. 771-772.

68 Mustafa Çağrı, “Tevâzu”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/583-585.

69 Mâide, 5/54.

70 Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 12/139 (No. 7206).

حَقِيقٌ بِالتَّوَاضُّعِ مَنْ يَمُوتُ ... وَيَكْفِي الْمَرَأَ مِنْ دُنْيَاهُ قُوْتُ

“Ölümlü insanlara tevazu yaraşır. Kişiyeye dünyasından bir azık yeter.”⁷¹ Hz. Ali, bu beyitte ölüm gerçeğini hatırlatarak insanoğlunun ölümlü olduğunu, sonu ölüm olan bir varlığın kibir ve şımarıklıktan uzak durması gerektiğini ve ona mütevazı olmanın yaraştığını söylemektedir. Buna ilaveten o, kişiyeye dünyasından az bir rızkın kâfi geldiğini fazlası için değerlerini çiğnemesine gerek olmadığını belirtmektedir

8. Zulümden Sakındırma

Zulüm, “bir şeyi ona ait olmayan yere koymak, belirlenmiş sınırları aşmak, haktan bâtıla sapmak, başkasını zarara sokmak, rızasını almadan birinin mülkü üzerinde tasarrufta bulunmak, zorbalık, haksız ve adaletsiz uygulamalarda bulunmak” gibi anlamlarda kullanılır.⁷² Toplumsal barışı dinamitleyen bu kötü davranıştan sakınmak ve sakındırmak insani bir erdem olarak görülmüştür. Bu bakımdan zulüm ayetlerde yerilmiş, insanlar zulüm etmekten sakındırılmış ve zalimlerin kıyamet gününde ne bir dostu, ne de sözü dinlenir bir şefaatchisinin olamayacağı haber verilmiştir.⁷³ Hz. Peygamber de birçok hadisinde zulümden sakındırmış ve her sabah evinden çıkarken zalim olmaktan ve zulme uğramaktan Allah’a sığınmıştır.⁷⁴ Zulümden sakındırma değeri Hz. Ali’nin şiirlerinde de yer almıştır. Onun şu beyitleri bu değer için örnek olarak verilebilir:

لَا تَظْلِمَنَّ إِذَا مَا كُنْتَ مُقْتَدِرًا ... فَالظُّلْمُ مَرْتَعُهُ يَفْضِي إِلَى النَّدَمِ
فَاخْذِرْ بُنْيَ مِنْ الْمَظْلُومِ دَعْوَتَهُ ... كَيْلًا يُصْنَبُكَ سَهَامُ اللَّيْلِ فِي الظُّلْمِ
تَنَامُ عَيْنُكَ وَالْمَظْلُومُ مُنْتَبَهُ ... يَدْعُو عَلَيْكَ وَعَيْنُ اللَّهِ لَمْ تَنَمْ

“Muktedir olduğunda sakın zulmetme! Çünkü zulmün sonu nedamettir. Ey oğulcuğum! Karanlıkta gece oku sana isabet etmesin diye mazlumun ahını almaktan sakın. Gözlerin uyur, fakat mazlum uyanıktır. Sana beddua eder ve Allah’ın gözleri uyumaz.” Hz. Ali, bu beyitlerle oğlu Hz. Hüseyin’e hitap etmektedir. Nitekim o, nasihat ve tavsiye tarzı şiirlerini genellikle oğullarına hitaben söylemiştir. Zira o, herkesten çok oğullarının insani değerlerle bezemesini istemiştir. Hz. Ali, bu beyitlerde oğluna gücü yettiği halde zulümden sakınılmasını tavsiye etmiş, zulmün çirkinliğini ve kötü akıbetini anlatmıştır. Hz. Ali, oğlunu zulme uğramış kişinin bedduasından sakındırmış, mazlumun bedduasının Allah katında makbul olduğunu söylemiş ve bu bedduayı karanlıkta zalime isabet eden oka benzetmiştir.

71 Ali b. Ebî Tâlib, Divânu Ali b. Ebî Tâlib, s. 53.

72 İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, 12/373-377; el-Fîyrûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-muhît, s. 1134.

73 Mü'min, 40/18.

74 Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 44/299 (No. 26704).

9. Komşuluk Hakkı

Komşu kelimesinin Arapça karşılığı olan câr sözcüğü “yakın olan” anlamında kullanılmaktadır. Bu kelime ile genellikle birbirine yakın meskenlerde yaşayan kişiler kastedilmekle birlikte aralarında meslek, iş yeri, arazi vb. yönlerden yakınlık bulunanlar hakkında da kullanılmaktadır.⁷⁵ Toplu yaşamın huzur içerisinde sürmesinin sırrı iyi komşuluk ilişkilerinde saklı olduğu için hem İslam öncesi hem de İslam sonrası dönemde komşuluk ilişkilerine önem verilmiş ve bu ilişkilere dair kurallar konulmuştur. Bu bakımdan Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’a imanı emreden ve şirki yasaklayan ifadelerin hemen ardından ana baba ve akrabaların yanı sıra yakın ve uzak komşuya da iyilik yapmak emredilmektedir.⁷⁶ Ayrıca komşunun komşu üzerindeki hakları hakkında Hz. Cebrâil’in şiddetli tavsiyeleri Hz. Peygamberi “*neredeyseniz komşuyu komşuya mirasçı kılacak zannettim*” düşüncesine sevk etmiştir.⁷⁷ İslam dininde bu kadar değer atfedilen komşuluk hakkı Hz. Ali’nin şiirlerinde de yer almıştır. Onun şu beyitleri komşuluk hakkı değeri için örnek olarak verilebilir:

وَعُضٌّ عَنِ الْمَكْرُوهِ طَرْفَكَ وَاجْتَنِبْ ... أَدَى الْجَارِ وَاسْتَمْسِكْ بِحَبْلِ الْمَحَامِدِ
وَكُنْ وَاثِقًا بِاللَّهِ فِي كُلِّ حَادِثٍ ... يَصْنُكَ مَدَى الْأَيَّامِ مِنْ عَيْنِ حَاسِدٍ

“Gözünü hoş olmayan şeylerden sakındır! Komşuna eziyet etmekten sakın! Güzellikler ipine tutun. Bütün olaylarda Allah’a dayan ki zaman içerisinde seni hasetçinin nazarından korusun.” Hz. Ali, bu beyitlerde insani değerlerden biri olan komşuluk hakkını işlemekte ve bu hususta oğlu Hz. Hüseyin’e nasihat etmektedir. Hz. Ali, komşunun mahremine değinmekte, bakışlarıyla olsa dahi ona eziyet edilmemesi gereğini dile getirmekte ve bunun yerine oğluna güzel övgüler kazandıracak şeylerle meşgul olmasını tavsiye etmektedir. Hz. Ali, komşusundan gelecek olası bir kötülükle karşılaşması durumunda oğluna Allah’a dayanmasını ve Allah’ın, onu kem gözlerden koruyacağını söylemektedir.

10. Sabır

Sabır, “engellemek, hapsetmek, güçlü ve dirençli olmak” gibi manalara gelmektedir.⁷⁸ Acı ve üzüntü verici şeylere katlanma gücü olarak bilinen sabır, insan için en büyük erdemlerden biri olarak kabul edilmiştir. Sabır, haramlardan sakınma konusunda gösterilen direnç ve insani ve İslami vazifeleri yerine getirme hususunda ortaya konan metanettir. Kişinin başa gelen

75 İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, 4/153-156; el-Fîyrûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-muhît, s. 368-369.

76 Nisâ, 4/36.

77 Buhârî, el-Câmi'u's-sahîh, “Edeb”, s. 1509(No. 6014).

78 İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, 4/437-440; el-Fîyrûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-muhît, s. 422.

musibetler karşısında telaş, kaygı ve yakınmak yerine sabırlı davranması insani ve İslami bir erdem olarak kabul edilmiştir. Bu bakımdan ayette başımıza gelecek her şeye sabretmekle Allah'tan yardım istememiz emredilmiş ve Allah'ın sabredenlerle beraber olduğu müjdesi bizlere verilmiştir.⁷⁹ Hadislerde de sabrın önemine vurgu yapılmış ve sabır değeri ile ilgili birçok şey söylenmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, insanlara karışıp onların ezalarına katlanan müminin, onlara karışmayıp ezalarına katlanmayan müminden daha büyük bir sevap elde edeceğini söylemiştir.⁸⁰ Toplumsal huzurun dinamiklerinden biri olan sabır değeri Hz. Ali'nin şiirlerinde yer almıştır. Onun şu beyitleri sabır değeri için örnek olarak verilebilir:

الصَّبْرُ مِفْتَاحُ مَا يُرْجَى ... وَكُلُّ خَيْرٍ بِهِ يَكُونُ
فَاصْبِرْ وَإِنْ طَالَتِ اللَّيَالِي ... فَزُبَّ مَا طَاوَعَ الْحَزُونَ
وَرُبَّمَا نَيْلٌ بِاصْطِبَارٍ ... مَا قِيلَ هَيْهَاتَ مَا يَكُونُ

“Sabır, arzu ve temenni edilen şeylerin anahtarıdır. Her türlü hayır, sabırla meydana gelir. Geceler, uzasa da sabret! Nice serkeş atlar sabır sayesinde itaat ettiler. Çoğu kez sabır ile gerçekleşmesi imkânsız denilen şeye ulaşılmıştır.” Hz. Ali, bu beyitlerle sabır değerini tavsiye etmektedir. O, bütün arzu ve isteklerin sabırla meydana geldiğini dolayısıyla sabrın bunlar için bir anahtar olduğunu söylemektedir. Hz. Ali, imkânsız denilen nice hedeflerin bile sabır sayesinde ulaşıldığını ifade etmektedir.

11. Kanaatkârlık

Kanaat kelimesi, kişinin payına düşene razı olması ve açgözlü olmaması manasındadır.⁸¹ Kişinin payına düşenle yetinip başkalarının elindeki şeylere göz dikmemesi, insani bir erdem olarak değerlendirilmektedir. Bu bakımdan birçok ayette kanaatkârlığın önemine değinilmiş, dünyaya ve mala karşı açgözlülük yerilmiştir.⁸² İnsanın onurlu bir yaşam içinde olmasını sağlayan kanaatkârlığın önemine hadislerde de vurgu yapılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber, İslâm'la hidayete kavuşup yeterli miktarda rızka sahip olan ve buna kanaat eden kişiyi övgüyle anmıştır.⁸³ Buna ilaveten iffet, tok gözlülük ve gönül zenginliği olarak değerlendiren kanaatkârlık hakkında Hz. Peygamber, şöyle demiştir: asıl zenginlik mal çokluğu değil gönül zenginliğidir.⁸⁴ Kanaatkârlık değeri, Hz. Ali'nin şiirlerinde de yer almıştır. Onun şu beyitleri kanaatkârlık değeri için örnek olarak verilebilir:

79 Bakara, 2/153.

80 Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 9/64 (No. 5022).

81 İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, 8/297-299; el-Fîyrûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-muhît, s. 756-757.

82 Bkz. Nahl, 16/97.

83 Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 39/369 (No. 23944).

84 Buhârî, el-Câmi'u's-sahîh, “Rikâk”, s. 1606(No. 6446).

إِذَا أَظْمَأْتِكَ أَكْفُ الرِّجَالِ ... كَفْتِكَ الْقِنَاعَةَ شَبَعًا وَرِيًّا
 فَكُنْ رَجُلًا رَجُلُهُ فِي الثَّرَى ... وَهَامَّةٌ هَمَّتِهِ فِي الثُّرَيَّا
 أَيْبَاءً لِنَائِلِ ذِي ثَرَوَةٍ ... تَرَاهُ لِمَا فِي يَدَيْهِ أَيْبَاءً
 فَإِنَّ إِرَاقَةَ مَاءِ الْحَيَاةِ ... دُونَ إِرَاقَةِ مَاءِ الْمُحَيَّا

“Başkalarına el açıp dilenmek seni susuz yaptığında, kanaat, hem doyman hem de kanman için kâfidir. Ayağı toprakta başı Süreyya (Pervin) yıldızında olan bir adam ol! Servet sahibi kimsenin armağanından kendini koru ki onun da elindekine değer vermediğini göresin. Kişinin ab-ı hayatı (canını vermesi) dökmesi, başkasına yüz suyu dökmesinden daha kolaydır.”⁸⁵ Hz. Ali, bu beyitlerle kişiyi iffetli, tok gözlü ve gönül zengini olmaya teşvik etmektedir. Ona göre insanlara karşı kanaatkâr davranan kişinin ayağı yerde başı ise Süreyya yıldızındadır. Hz. Ali, servet sahibi kimselerin armağanından müstağni kalındığı vakit elindeki servetin onun da gözünde değersizleşeceğini söylemektedir. Buna ilaveten o, kişinin canını vermesinin yüz süz olmasından daha aşağı olmadığını söylemektedir.

12. Mürüvvet

Erkek anlamındaki mer' kökünden türemiş olan mürüvvet kelimesi, sözlükte tam erkeklik, mertlik, yiğitlik, iffet, sanat, içi dışı bir olmak, mükemmel insanîyet, insanlığa uygun olan şeyi yapmak, güzel ve iyi şeyleri alıp, kötü şeyleri bırakmak gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁶ Mürüvvetin kapsamına giren erdemler, İslam'da önemsenmiştir. Bu bakımdan İslami dönemde bu kelime, kişinin bedenî üstünlüklerini ifade etmekten ziyade ahlâkî ve mânevî meziyetler anlamında kullanılmıştır. Dini kaynaklarda mürüvvet konusu ele alınmış ve çeşitli âyetlere atıf yapılarak bunların mürüvvetin kapsamına giren erdemleri ihtiva ettiği belirtilmiştir. Râgıb el-İsfahânî, “Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı ve akrabaya yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar”⁸⁷ mealindeki ayette mürüvvetin tam açıklamasının yer aldığına dair bir görüşü nakletmektedir.⁸⁸ Hadisler arasında da mürüvvetin kapsamına giren erdemleri ihtiva eden birçok hadis bulunmakla birlikte mürüvvet kelimesi sadece bir hadiste, “Kişinin onurlu oluşu dinini, mürüvvetli oluşu aklını, soylu oluşu ahlâkını yansıtır” şeklinde sarahaten geçmektedir.⁸⁹ İslam'da çokça önemsenen bu değer ihtiva ettiği bütün erdemler Hz. Ali'nin

85 Ali b. Ebî Tâlib, Divânu Ali b. Ebî Tâlib, s. 153.

86 İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, 1/154-155; el-Fîyrûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-muhît, s. 52.

87 Nahl, 16/90.

88 Mustafa Çağrı, “Mürüvvet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/61-63.

89 Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 14/381 (No. 8774).

şiiirlerinde de yer almaktadır. Buna ilaveten Hz. Ali, şu beyitlerde bu kelimeyi sarahaten kullanmıştır:

هَلِ الْمُرُوَّةُ إِلَّا مَا تَقُومُ بِهِ ... مِنَ الدِّمَامِ وَحِفْظِ الْجَارِ إِنْ عَتَبَا
مَنْ لَمْ يُؤَدِّبْهُ دِينَ الْمُضْطَفَى أَدَبًا ... مَخْضًا تَحَيَّرَ فِي الْأَحْوَالِ وَاضْطَرَبَا

“Mürüvvet, verilen sözün yerine getirilmesi ve yardım dileyen komşuya yardım etmek değil midir? Hz. Muhammed Mustafa'nın dininin terbiye etmediği kişi işlerinde hayret ve ıstırap içinde olur.”⁹⁰ Hz. Ali, bu beyitlerde mürüvveti verilen sözün yerine getirilmek ve yardım dileyen komşuya yardım etmek şeklinde açıklamaktadır. Ayrıca o, “Hz. Muhammed Mustafa'nın dininin terbiye etmediği kişi işlerinde hayret ve ıstırap içinde olur” ifadesiyle de mürüvvetin İslami boyutuna işaret etmiştir. Nitekim İslam öncesi dönemde bu kelime kişinin bedenî üstünlüklerini ifade ederken İslami dönemde ahlâkî ve mânevî meziyetler anlamında kullanılmıştır.

13. Sevgi

Sevgi, buğzun zıddı olup Arapça karşılığı muhabbet ve hubb ile meveddet ve vudd sözcükleridir.⁹¹ Aşk ise seveni kendinden geçirecek derecede sevginin coşkulu halini ifade etmektedir.⁹² Sevgi, Kur'an'da yer almış önemli bir değer olup hem Allah'a hem de insana nisbet edilmiştir.⁹³ Sevgi konusu hadislerde de geniş bir şekilde yer almış olup hem Allah'a hem insanlara nisbet edilmiştir.⁹⁴ İnsanlık için önemli bir değer olan sevgi, Hz. Ali'nin şiirlerinde de yerini almıştır. Onun şu beyitleri sevgi değeri için örnek olarak verilebilir:

تَغَيَّرَتِ الْمَوَدَّةُ وَالْإِخَاءُ ... وَقَلَّ الصِّدْقُ وَانْقَطَعَ الرَّجَاءُ
وَأَسْلَمَنِي الزَّمَانُ إِلَى صَدِيقٍ ... كَثِيرِ الْغَدْرِ لَيْسَ لَهُ رِعَاءُ
وَكُلُّ مَوَدَّةٍ لِلَّهِ يَضْفُو ... وَلَا يَضْفُو مِنَ الْفِسْقِ الْإِخَاءُ

“Sevgi ve kardeşlik değişti. Sadakat azaldı ve ümit kesildi. Zaman beni gaddar ve riayet etmeyen bir dosta teslim etti. Allah için olan bir sevgi, saf ve karşılıksızdır. Kardeşlik ise ahlaksızlıktan arı değildir.” Hz. Ali, bu beyitlerde sevginin değiştiğinden, sadakatin azaldığından ve dostun gaddarlığından yakınmaktadır. Hz. Ali, Allah için olan sevginin saf ve duru olduğunu akrabalığın ise böyle saf ve duru olamayacağını söyleyerek halisane dostlukların akrabalığın çok üstünde olduğunu ifade etmektedir.

90 Ali b. Ebî Tâlib, Divânu Ali b. Ebî Tâlib, s. 48.

91 İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, 1/290-292, 3/453-455.

92 el-Fîyrûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-muhît, s. 909.

93 Mâide, 5/54.

94 Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 36/359 (No. 22030).

14. Dünyanın Geçiciliği

Dünyanın geçiciliği, Arapçada yok olmak ve ölmek anlamlarına da gelen fenâ sözcüğüyle ifade edilmektedir. Bu sözcüğün karşıtı var olmak ve sürekli olmak anlamındaki bekâ kelimesidir.⁹⁵ İnsan için bir imtihan sahnesi olan dünya hayatının geçiciliğinin farkında olunması ve buna göre hayatın denge- de tutulması önemli bir erdemdir. Bu erdemın İnsanoğluna kazandırılması için Kur'ân'da dünyanın geçiciliği farklı tasvirlerle ifade edilmiştir. Nitekim bir ayette dünya hayatı oyun, eğlence ve süsten ibaret olduğu aktarılmaktadır.⁹⁶ Dünyanın geçiciliği konusu hadislerde de geniş bir şekilde yer almış ve sahabenin şahsında bizden dünyada (kimsesiz) bir garip gibi yahut bir yolcu gibi olmamız istenmiştir.⁹⁷ Dünyanın geçiciliği, Hz. Ali'nin şiirlerinde de yer almıştır. Onun şu şiirleri dünyanın geçiciliği için örnek olarak verilebilir:

إِنَّمَا الدُّنْيَا فَنَاءٌ لَيْسَ لِلدُّنْيَا ثُبُوتٌ ... إِنَّمَا الدُّنْيَا كَبَيْتٍ نَسَجْتَهُ الْعَنْكَبُوتُ
وَلَقَدْ يَكْفِيكَ مِنْهَا أَيُّهَا الطَّالِبُ قُوتٌ ... وَلَعَمْرِي عَنْ قَلِيلٍ كُلُّ مَنْ فِيهَا يَمُوتُ
إِنَّمَا الدُّنْيَا كَظَلٍّ زَائِلٍ ... أَوْ كَضَيْفٍ بَاتَ لَيْلًا فَارْتَحَلَ
أَوْ كَنَوْمٍ قَدْ يَرَاهُ نَائِمٌ ... أَوْ كَبَرْقٍ لَاحَ فِي أَفْقِ الْأَمَلِ

“Dünya örümcek tarafından yapılmış ağ gibi kalıcı olmayıp fanidir. Ey dünyaya talip olan kişi! Ondan sana bir azık yeter. Ömrüme kasem ederim ki içindeki her kes ölecektir.⁹⁸ Dünya geçici olan bir gölge, gece konaklayıp sabahleyin kalkıp giden bir misafir, uykuda görülen bir rüya veyahut ümit ufkunda parlayıp kaybolan bir şimşek gibidir.”⁹⁹ Hz. Ali, dünyanın geçici olduğunu söyledikten sonra onu, örümcek tarafından yapılmış bir ağa, geçici bir gölgeye, gece konaklayıp sabahleyin kalkıp giden bir misafire, uykuda görülen bir rüyaya veyahut ümit ufkunda parlayıp kaybolan bir şimşeğe benzetmektedir.

15. İlim Öğrenmeye Teşvik Etmek

İlim, sözlükte “bir şeyin hakikat ve mahiyetini kavrayıp idrak etmek” anlamında olup cehlin zıddı ve irfânın eşanlamlısıdır.¹⁰⁰ İnsanın değerine değer katan ilim, Kur'ân örgüsünde çokça yer almıştır. Nitekim Kur'ân'da ilmimizin artması için dua etmemiz tavsiye edilmiş,¹⁰¹ bilenlerle bilmeyenler bir tutulmamış,¹⁰² ilim sahiplerinin dereceleri yüksek tutulmuş¹⁰³ ve kulları için-

95 İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, 15/164-165; el-Fîyrûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-muhît, s. 1322.

96 Hadîd, 57/20.

97 Buhârî, el-Câmi'u's-sahîh, “Rikâk”, s. 1599(No. 6416).

98 Ali b. Ebî Tâlib, Divânu Ali b. Ebî Tâlib, s. 55.

99 Ali b. Ebî Tâlib, Divânu Ali b. Ebî Tâlib, s. 115.

100 İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, 12/416-418; el-Fîyrûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-muhît, s. 1140.

101 Tâhâ, 20/114.

102 Zümer, 39/9.

103 Mücâdele, 58/11.

de Allah'tan ancak ilim sahibi olanların korkacağı vurgulanmıştır.¹⁰⁴ İlk emri okuma ve öğrenmeye teşvik olan İslam dininin bu kadar önem verdiği ilim değerine hadislerde de yoğun bir şekilde yer verilmiştir. Bu bakımdan ilim erdemine nail olan kişi Allah'ın, hakkında hayır dilediği kimse olarak açıklanmıştır.¹⁰⁵ İslami gelenekte herhangi bir zaman ve mekân sınırı olmaksızın öğrenilmesi teşvik edilen ilim değeri, Hz. Ali'nin şiirlerinde de yer almıştır. Onun şu beyitleri ilim öğrenmeye teşvik etme erdemine örnek olarak verilebilir:

الْعِلْمُ زَيْنٌ فَكُنْ لِلْعِلْمِ مُكْتَسِبًا ... وَكُنْ لَهُ طَالِبًا مَا كُنْتَ مُقْتَسِبًا
وَأَرْكَنٌ إِلَيْهِ وَثِقٌ بِاللَّهِ وَأَعْنٍ بِهِ ... وَكُنْ حَلِيمًا رَصِينًا الْعَقْلِ مُحْتَرِسًا
لَا تَسْأَمَنَّ فَإِنَّمَا كُنْتَ مِنْهُمْ كَمَا ... فِي الْعِلْمِ يَوْمًا وَإِنَّمَا كُنْتَ مِنْعَمَسًا
وَكَنْ فَتَى نَاسِكًا مَحْضًا الثَّقَى وَرِعًا ... لِلدِّينِ مُغْتَنِمًا لِلْعِلْمِ مُفْتَرِسًا
فَمَنْ تَخَلَّقَ بِالْأَدَابِ ظَلَّ بِهَا ... رَيْسَ قَوْمٍ إِذَا مَا فَارَقَ الرُّؤْسَا

*“İlim insan için bir süstür. Sen ömrün oldukça ilim elde etmek için gayret sarf et! Allah'a güvenerek ve ondan yardım dileyerek ilime meyil et! Yumuşak, ağırbaşlı ve ihtiyatlı ol! İlim elde etmede sakın usanma! Mutlaka bir gün ilme (ilim denizine) dalarsın. Züht ve takvaya riayet eden, dindar ve ilmi ganimet bilen feraset sahibi bir genç ol! Terbiye ve eğitim ile kendini disiplinize eden kimse idarecileri dünyadan ayrıldığı zaman halkının idarecisi olur.”*¹⁰⁶ Hz. Ali, bu beyitlerle oğlu Hz. Hasan'a ilim değeri hakkında nasihatlerde bulunmakta ve onu ilim öğrenmeye teşvik etmektedir. Hz. Ali, ilmin sahibi için bir süs olduğunu ve Hz. Hasan'ın hayatta olduğu sürece ilme talip olmasını istemektedir. Hz. Ali, ilim öğrenmek için Allah'a güvenerek ondan yardım dilemek, ağır başlı, yumuşak huylu ve akıllı olmak, bıkmamak, takvaya riayet etmek, ferasetli olmak ve ilmi ganimet bilmek gibi kıstaslar zikretmektedir. Ona göre bütün bu hasletlere haiz olan kişi ileride toplumun başı da olur. Hz. Ali, şu beyitte de ilim sanatıyla mücehhez olmayan insanları boş kimseler olarak nitelendirmektedir:

النَّاسُ اثْنَانِ ذُو عِلْمٍ وَمُسْتَمِعٍ ... رَاعٍ وَسَائِرُهُمْ كَاللَّغْوِ وَالْعَكْرِ

“İnsanlar iki kısımdır: âlim ve ilim öğrenip gereğini yapan. Geriye kalanlar, bulanık ve boş şeyler gibidirler.”

16. Çocuk Eğitimi

Eğitim sözcüğünün Arapça karşılığı; korumak, ıslah etmek, gözetmek, yükseltmek, besleyip büyütme ve geliştirmek gibi anlamlara gelen terbiye

104 Fâtır, 35/28.

105 Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 28/57 (No. 16842).

106 Ali b. Ebî Tâlib, Divânu Ali b. Ebî Tâlib, s. 86-87.

kelimesidir.¹⁰⁷ Çocuğa davranış ve karaktere esas teşkil eden beceri ve değerleri kazandırmayla ilgili çalışmalardan ibaret olan çocuk eğitimi İslam dininde önemsenmiş ve bu değer en önemli değerler arasında yerini almıştır. Bu sebeple eğitimciler her çocuğu ebeveynine, eğitimciye ve topluma emanet edilmiş, korunması ve geliştirilmesi gereken bir varlık olarak görmüştür. İslâm'da çocukların eğitim ve öğretimi için -birçoğu günümüz pedagoji biliminde de önemini koruyan- ilkeler ve kurallar konmuştur.¹⁰⁸ Hz. Peygamberin bu konudaki uygulamaları İslam'ın çocuk eğitimine verdiği önemi daha da belirgin kılmaktadır. Nitekim Bedir Gazvesinde ele geçirilen esirlerin okuryazar olanlarından her biri Medineli on Müslüman çocuğuna okuma yazma öğretmesi karşılığında 4000 dirhem tutarındaki fidyeden muaf tutulmuştur.¹⁰⁹ İslam dininde bu kadar önemsenen bu erdem Hz. Ali'nin şiirlerinde de yer almıştır. Onun şu beyitleri çocuk eğitimi değeri için örnek olarak verilebilir:

حَرِّضَ بَنِيكَ عَلَى الْأَدَابِ فِي الصَّغَرِ ... كَيْمَا تَقَرَّ بِهِمْ عَيْنَاكَ فِي الْكِبَرِ
وَأَنَّ مَثَلُ الْأَدَابِ تَجْمَعُهَا ... فِي غُنْفَوَانِ الصَّبَا كَالنَّقْشِ فِي الْحَجَرِ
هِيَ الْكُنُوزُ الَّتِي تَنْمُو ذَخَائِرُهَا ... وَلَا يُخَافُ عَلَيْهَا حَادِثُ الْغَيْرِ
إِنَّ الْأَدِيبَ إِذَا زَلَّتْ بِهِ قَدَمٌ ... يَهْوِي إِلَى فُرْشِ الدِّيَابِجِ وَالسُّرْرِ

“Çocuklarını küçük yaşlarda terbiye et ki ihtiyarlık zamanında gözlerin onlarla aydınlık olsun. Çocuk iken alınan terbiye ve eğitim, taş üzerinde yazılmış yazı gibidir. Terbiye, öylesine artan ve hiç eksilmeyen bir hazinedir ki felek ve devranın değişmesi ona bir zarar ve ziyan veremez. Terbiye ve edeb sahibinin ayağı sürçtüğünde ipekten yapılmış yatak ve döşekler üzerine düşer.”¹¹⁰ Hz. Ali, çocuk yaşta alınan eğitimin taşa nakşedilmiş yazı gibi kalıcı olduğunu ve kişinin mutlu bir hayat yaşaması için mutlaka çocuklarının eğitime önem vermesi gerektiğini söylemektedir. O, çocuk eğitimini hiç tükenmeyen bir hazineye benzetmekte ve eğitilmiş çocuğun ileriki yaşlarda sıkıntı çekmeyeceğini haber vermektedir.

Sonuç

Hz. Ali'nin, nazım ve nesir tarzındaki sözleri şifahi rivayet yöntemiyle aktarılmış ve vefatından çok sonra derlenerek yazıya geçirilmiştir. Hz. Ali'ye nisbet edilen hutbe, şiir ve hikmetli sözler şeklindeki ifadeleri, farklı isimler altında bir araya getirilmiştir. Bunların en meşhurları *Nehcu'l-belâğ*, *Dîvânu 'Alî b. Ebî Tâlib* ve *Ğureru'l-hikem* adlı eserlerdir.

107 İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, 14/304-307; el-Fîyrûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-muhît, s. 1286.

108 Ziya Kazıcı-Halis Yaman, “Talim ve Terbiye”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/515-523.

109 İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer, es-Sîretu'n-nebeviyye, (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1976), 2/512.

110 Ali b. Ebî Tâlib, Divânu Ali b. Ebî Tâlib, s. 75.

Hz. Ali tarafından hayatının çeşitli safhalarında söylenen manzum söz ve şiirler, münacat ve nasihatleri ihtiva eden düşünceler Şerîf el-Murtazâ tarafından düzenlenip bir divanda toplanmış ve bu esere *Dîvânu 'Alî b. Ebî Tâlib* adı verilmiştir. Ancak Hz. Ali'ye nisbet edilen diğer eserlerde olduğu gibi bu eserin de ona aitliği ile ilgili tartışmalar vardır. Söz konusu tartışmalardan çıkarılabilecek en sağlıklı sonuç ise; bütün şiirlerin ona ait olduğunu iddia etmek ne kadar yanlış ise hiçbir şiirin ona ait olmadığını iddia etmek de o kadar yanlış olduğudur. Zira Hz. Ali'nin şairliği, edebiyatçı kimliği ve ilmi derinliği tartışılmaya mahal vermeyen bir husustur. Bu bakımdan Kur'ân ve sünnetin bütünlüğü, akıl, hikmet ile çelişmeyen ve insanlık için yol gösterici mahiyette olan sözlerin ona aitliğini tartışmak yerine bu sözlerden istifade etme yollarının aranmasının daha makul olduğu düşünülmektedir. Bu çalışma da böyle bir mantalite ile hazırlanmış ve şiirlerindeki cömertlik, dostluk, cesaret, yumuşak huyluluk, vefa, izzeti nefis, tevazu, sabır, vd. insani değerler tespit edilerek incelenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada Hz. Ali'nin erdemli bir ahlaka sahip olduğu, birçok insani değeri temsil ettiği, basit şeylerden uzak durduğu ve inandığı değerleri şiirlerine açıkça yansıttığı görülmüştür. Dolayısıyla o, İslam toplumu içerisinde önemli bir konuma sahip olmuştur. Hz. Ali'nin şiirlerine bakıldığında barındırdığı değerlerin İslam'ın davet ettiği ilkelerle örtüştüğü sonucuna varılmıştır. Böylece Hz. Ali'nin şiirlerindeki değerlerin İslami ilkelerle uyuşması ve Arap dilinin inceliklerini haiz olması bu şiirlerin Hz. Ali gibi bir dehaya ait olduğu inancını güçlendirmektedir.

Kaynakça

- Ali b. Ebî Tâlib. Dîvânu'l-İmâm 'Alî. thk. Muhammed b. Abdilmün'im b. Hafâcî, Beyrut: Dâru İbn Zeydûn, ts.
- Ali b. Ebî Tâlib. Hazreti Ali Divanı. Hazırlayan İhramcızâde Hacı İsmail Hakkı Altuntaş, İstanbul: 2012.
- Acun, İsmail, Yücel, Cemil, Önder, Ahmet, Tarman, Bülent. "Değerler: Kim ne kadar değer veriyor?", Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 6/1, (Haziran 2013), 191-206.
- Afî Muhammed 'Abdulhâdî. fî Usulî't-Terbiye. Kahire: el-Mektebetu'l-Misriyye, 1970.
- el-Amedî, Kadı Nâsihuddin Ebu'l-Feth Abdulvâhid b. Muhammed Temîmî. Ğureru'l-hikem ve dureru'l-kilem. thk. Mustafa Dirâyetî, Kum: Mektebu'l-İlâmi'l-İslâmî, ts.
- el-'Askalânî, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415.
- Begdeş, Fecir. Hâtim et-Tâî ve Hassân b. Sâbit'in şiirlerinde insani değerler. (Yüksek Lisans Tezi Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Gaziantep, 2021.
- Bu'utayyit, Sufyan, el-Kiyemu's-Şahsiyye fi Zilli't-Teğeyyuri'l-İctimâî ve 'alakatuhâ bi't-Tevâfuki'l-Mihenî, (Konstantiniyye: Câmî'atu Mentûrî, Yayınlanmamış Doktora tezi, 2012.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. el-Câmî'u's-sahîh. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Çağrıçı, Mustafa. "Şecaat". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), İstanbul: TDV Yayınları, 2010, 38/402-403.
- Çağrıçı, Mustafa. "Tevâzu". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), İstanbul: TDV Yayınları, 2011, 40/583-585.
- Çağrıçı, Mustafa. "Mürüvvet". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), İstanbul: TDV Yayınları, 2006, 32/61-63.
- Demir, Rıdvan. "Yunus Emre divanında değerler eğitimine dair motifler", III. uluslararası değerler eğitimi kongresi toplumsal bütünleşmede değerler ve eğitimi, (Bildiriler kitabı) Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, (Eylül 2018),181-193.
- Durmuş, İsmail. "Nehcü'l-Belâga". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), İstanbul: TDV Yayınları, 2006, 32/538-540.
- Ebû Abdillâh, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. el-Müsned. thk. Şu'ayb el-Arnâvut vd., Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 2001.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Ali". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), İstanbul: TDV Yayınları, 1994, 10/243.
- el-Fîyrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kub. el-Kâmûsu'l-muhît. thk. Komisyon, Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2005.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. Sifatu's-safve. thk. Ahmed b. Ali, Kahire: Dâru'l-Hedîs, 2000.
- İbn Ebî'l-Hadîd. Şerhu Nehci'l-belâge. nşr. M. Ebü'l-Fadl İbrâhim, Beyrut: 1965.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdülmelik b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî. es-Sîretü'n-nebeviyye. thk. Taha 'Abdurraûf Sa'd, (ys: ts.).

- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer. el-Bidâye ve'n-Nihâye. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1986.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer. es-Sîretu'n-nebeviyye. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1976.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem. Lisânu'l-'Arab. Beyrut: Dâru Sâdir, 1414.
- İbn Reşîk, Ebû Alî el-Hasan el-Ezdî el-Mesîlî el-Kayrevânî. el-'Umde fî mehâsini's-şî'r ve âdâbih. thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamid, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1981.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî'. et-Tabakâtu'l-kubrâ. thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1990.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ebû Türâb". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/243.
- Karagöz, İsmail. Dinî Kavramlar Sözlüğü. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Kazıcı, Ziya-Yaman, Halis. "Talim ve Terbiye". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/515-523.
- el-Kurtubî, İbn Abdilberr Cemâluddîn Yûsuf bin Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr. el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-eshâb. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.
- Kur'ân-ı Kerîm Meali. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- MEB. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı (4–8 Sınıflar) Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2018.
- Öz, Mustafa. "eş-Şerîf el-Murtazâ". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/586-588.
- Özel, Cihan. Kur'an-I Kerim'de cömertlik kavramı. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Rozi, Fahr. el-Kiyemu'l-ahlâkiyye fî divânî'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib. Câmi'atu Rnere el-İslâmî el-Hukûmî, Kulliyetu'l-Adâb ve'l-Ulûmî'l-İnsânî, 2020.
- es-Safedî, Ebû's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. el-Vâfî bi'l-vefeyât. thk. Ahmed el-Arnâvût-Türkî Mustafa, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2000.
- Sallâbî, Ali Muhammed. Ali b. Ebî Tâlib. İstanbul: Ravza Yayınları, 2017.
- et-Taberî, Ebü'l-Abbâs Muhibbuddîn Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed. er-Riyâdu'n-nadere fî menâkibi'l-'aşere. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.
- T.D.K., Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1998.
- el-Vâkidî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkid. Kitâbu'l-Meğâzî. thk. Marsden Cons, Beyrût: Dâru'l-A'lemî, 1989.
- ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân el-Fârikî ed-Dımaşkî. Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm. thk. 'Umer Abdus-salam et-Tedmurî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1993.
- ez-Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî. el-A'lâm. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn 2002.